

“ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ”: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

У контексті суспільних змін і відбувається оновлення спектру життєвих стратегій, у зв'язку з чим актуалізується потреба в подальших дослідженнях у цьому руслі. У статті автор аналізує дефініцію поняття “життєві стратегії людини” та коло споріднених понять, що слугують інтерпретації життєвих стратегій.

Автор розглядає різні погляди на зміст життєвих стратегій, характеристики та типологію. Обґрунтовується взаємозв'язок ефективності життєвих стратегій з такими чинниками, як життєвий вибір, самовизначення, життєва перспектива, життєва компетентність та соціалізація особистості.

Keywords: *life strategy, life choice, self-determination, life perspective, life competence, socialization.*

Ключові слова: *життєва стратегія, життєвий вибір, самовизначення, життєва перспектива, життєва компетентність, соціалізація.*

Ключевые слова: *жизненная стратегия, жизненный выбор, самоопределение, жизненная перспектива, жизненная компетентность, социализация.*

Сфера вивчення життєвих стратегій людини дедалі більше привертає увагу науковців. Активно досліджувати дану тему розпочали із 80-х років ХХ ст., проте й надалі у соціології немає єдино прийнятого трактування та типології поняття “життєва стратегія”, його визначення залишається доволі розмитим та абстрактним. У працях різних авторів категорія “життєва стратегія” розглядається під різними кутами зору, називаються щоразу інші критерії

типологізації. При цьому також немає єдиного погляду на те, які ж параметри є визначальними у побудові життєвих стратегій. Відсутність систематизованих даних щодо цього призводить до ускладнення подальших досліджень життєвих стратегій.

Окрім цього, актуальність досліджень життєвих стратегій зумовлена тим, що накопичена за попередні роки інформація потребує постійного оновлення й деталізації. Це зумовлено структурними змінами в самому суспільстві. Українське суспільство перебуває у затяжному періоді змін – розпад Радянського Союзу привів до появи нових умов життєдіяльності, політичної нестабільності та соціально-економічних криз. Подолання цих криз не принесло, як очікувалося, суттєвого поліпшення умов життя – нова світова економічна криза підтягла і без того хистку рівновагу повсякденності українців, призвівши до необхідності перебудови попереднього уявлення про образ майбутнього життя та пов’язаних із ним планів. Зміни в суспільстві приводять до трансформацій у виробленні людиною планів на власне життя. Тож за умов суспільних трансформацій змінюються і життєві стратегії людей. Відтак для виявлення перспектив і наслідків цих змін постає потреба в уточненні поняття та особливостей формування життєвої стратегії людини. Отже, метою нашої статті є побудова тезаурусу поняття “життєві стратегії”.

Виходячи із мети, перед нами постають такі завдання:

- розгляд різних підходів до визначення дефініції “життєві стратегії”;
- виокремлення суттєвих ознак життєвих стратегій;
- аналіз дотичних до життєвих стратегій понять.

У літературі надаються різні визначення поняття “життєві стратегії”. Одні дослідники звертають увагу на те, що стратегії є ідеальними уявленнями людини як планувати власне життя. Зокрема, у Т.Резнік зустрічаємо таке визначення життєвих стратегій: “Життєві стратегії – це символічно опосередковані й такі, що виступають за своїм

впливом за межі свідомості ідеальні утворення, реалізовані у поведінці людини її орієнтири і пріоритети”. Ідеальність стратегій вони пояснюють з погляду того, що стратегії містять дещо унікальне, неповторне, ситуативно утворювані й надситуативні особистісні смисли і цілі, а також культурно зумовлені зразки, стандарти, норми і цінності, засвоєні людиною у процесі соціалізації. Окрім того, вони зазначають, що життєві стратегії входять до системи орієнтування особистості поряд із системами мотивації, вольового рішення та контролю. У соціологічному розумінні життєві стратегії вони пояснюють як динамічну, саморегульовану систему соціокультурних уявлень особистості про власне життя, котра орієнтує і спрямовує життя протягом тривалого часу [7, с. 100–101].

Інші дослідники, зокрема К.Абульханова-Славська, вважають життєві стратегії принциповими, реалізовуваними у різних обставинах здатностями особистості до поєднання своєї індивідуальності з умовами життя, до його відтворення та розвитку [1, с. 245]. Вона також зазначає, що життєва стратегія, окрім визначення основної життєвої цілі, визначає також і спосіб її досягнення [1, с. 244].

Важливою для розуміння сутності життєвих стратегій є така особливість, виокремлена О. Злобіною і В. Тихоновичем, як повторюваність поведінкової активності індивіда, котра ґрунтується на моделях подолання, пристосування або уникнення перешкод. Тобто стратегії, хоч і є суто індивідуальними утвореннями, проте містять і типові для даного соціуму характеристики [4, с. 24]. У життєвих стратегіях реалізуються як індивідуальні погляди, цінності, прагнення, так і соціально закріплені норми і правила; стратегії кожної людини є неповторними, проте кожна з них володіє тим набором рис, що дають змогу викристалізувати в них подібність та здійснити поділ за типами.

Поряд із питанням сутності життєвих стратегій виникає питання про наявність життєвих стратегій у кожній людини та потребу в їх побудові. Надаючи відповідь на

це питання, варто звернутися до механізмів формування стратегій. До механізмів формування включені життєва позиція людини, сукупність цілей та завдань. Цілі і завдання базуються на ціннісно-потребнісних орієнтаціях людини. У випадку обмеженого кола потреб, спрямованості людини на їх негайне задоволення, існування у вузькій часовій перспективі відпадає необхідність і в побудові життєвої стратегії. Якщо ж позиція нестійка, система потреб людини суперечлива, їй важко поставити пріоритети в житті, то стратегію теж буде важко побудувати [1].

Проте можна припустити, що потреба в побудові більшменш усвідомлюваної життєвої стратегії кожною людиною зростатиме – об’єктивні умови навколишнього середовища висувають дедалі більші вимоги до усвідомлення особою своїх планів та вектору руху. Це зумовлено великим різноманіттям для вибору свого шляху, розширенням поля для життєздійснення, інформатизованістю та прискоренням темпів життя.

Узагальнюючи попередні визначення, доходимо висновку, що життєві стратегії є складними, типовими і стійкими утвореннями, що відображають впорядковані уявлення суб’єкта про послідовність здійснення життєвих планів, реалізуються у поведінці і спрямовані на довгочасову перспективу. Вони вибудовуються на основі прагнень, потреб і домагань людини, її морально-ціннісних орієнтацій.

Для усвідомлення сутності поняття важливим видається розгляд характеристик життєвих стратегій. На основі своєї експериментальної методики дослідження життєвих стратегій такі вчені, як М.Мдівані й П.Кодесс виокремлюють дві їхні характеристики: зміст стратегій та міру усвідомлюваності [6].

Іншими дослідниками зазначається, зокрема, що визначальними характеристиками стратегій є активність, усвідомлюваність та ціннісні орієнтації особи [1]; рівень відповідальності, ступінь осмисленості життя і система цінностей та відносин людини [9].

Виокремлені характеристики здебільшого і беруться як основні критерії в побудові типології життєвих стратегій. Виходячи з характеристики активності, К.Абульханова-Славська поділяє стратегії на активні та пасивні. Пасивні ґрунтуються на стандартній, наслідуваній поведінці. Найбільш поширений їх вид – стратегія психологічної втечі. У реальному житті це може мати вияв в уникненні перешкод, переходу в інші сфери діяльності, у тому числі деструктивні – алкоголізм, наркоманію і т.п. [1]. Пасивні стратегії формуються залежно від таких чинників, як внутрішня конформність, побоювання невдач, екстернальний локус контролю, особистісна некомпетентність, неуспішність соціалізації, соціокультурні особливості середовища перебування та нестабільність суспільства.

Побудова активних стратегій передбачає наявність творчо-перетворювального способу мислення людини, впевненості у своїй здатності керувати власним життям, володіння інструментарієм для побудови та втілення своїх планів.

У свою чергу, Т.Резнік за критерієм соціальної активності виділяє рецептивну (“отримувальну”) активність і на її основі – стратегію життєвого благополуччя; мотиваційну (“досягнення”) активність, на котрій базується стратегія життєвого успіху; творчу активність, яка виступає передумовою стратегії самореалізації [7, с. 103–104]. Поширення певного типу стратегії, з його погляду, визначається рівнем економічного, соціального, культурного розвитку суспільства, загальним рівнем життя, а індивідуальний вибір стратегії визначається належністю до певного класу. Як приклад він наводить поширення стратегії життєвого успіху в сучасному світі та орієнтацію на вибір стратегій життєвого благополуччя в кризових суспільствах [7, с. 105].

Проте, на наш погляд, класова належність у виборі стратегій не є основним чинником. Сучасна орієнтація світу на індивідуалізацію та творчість у підходах до власного життя в сукупності з поінформованістю щодо наслідків

цих виборів не можуть не впливати на стратегічну орієнтованість особистості, незалежно від класової належності.

Окрім згаданих вище, у типології виділяють такі стратегії, як активна типовість, пасивна типовість, пасивна індивідуальність та творча унікальність; стратегії, орієнтовані на буття або ж на володіння [10].

Життєва стратегія людини в остаточному підсумку виявляється ефективною або ж неефективною. Критеріями в цьому випадку слугують ступінь задоволеності життям та психологічне здоров'я особи [9].

Проте лише розглянувши чинники та складові, котрі впливають на побудову життєвої стратегії, можна дізнатися про більшу чи меншу ймовірність її ефективності. Серед таких детермінант можна назвати життєві перспективи, життєве самовизначення, життєву компетентність, особливості соціалізації та життєвий вибір людини.

Життєва перспектива є баченням майбутнього у взаємозв'язку програмованих і очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність та індивідуальний зміст свого життя. Її основою є ціннісні орієнтації, життєві цілі та плани. Проте вона не є раз і назавжди визначеною стратегією життя – хоча як і остання, перспектива визначається за параметрами задоволеності та психологічного здоров'я [2, с. 11]. Перспектива відображається у часовому вимірі, оскільки всі події так чи так є прив'язаними до рамок часу – індивідуально-психологічного чи соціального. Тому відповідно до зміни подій, потреб, вікових особливостей часу особа може змінювати свою перспективу, відкидаючи частину планів та цілей та формулюючи нові. У перспективі виділяють такі параметри, як тривалість перспективи, її реалістичність, оптимістичність, диференційованість та узгодженість. При цьому тривалість віддзеркалює часову протяжність майбутніх подій, реалістичність – уміння людини диференціювати свої мрії та фантазії від реально можливих подій.

Оптимістичність визначається співвідношенням позитивних і негативних прогнозів щодо свого майбутнього

та впевненістю в правильності своїх прогнозів. З життєвою перспективою стратегії поєднується насамперед те, що саме стратегії передбачають визначення або прийняття найбільш значущих орієнтирів та пріоритетів на довгочасову перспективу [7, с. 102].

Таким чином, життєва перспектива є своєрідним прогнозом, баченням свого майбутнього в певному ракурсі. Це бачення залежить від типу та спрямованості людини, тому перспектива може вибудовуватися у зв'язку з професійним, особистісним та ін. уявленням власного майбутнього.

Іншим чинником у побудові життєвих стратегій є чинник вибору. У процесі життєдіяльності кожна людина стикається з потребою його здійснення. Фактично обирає людина кожної миті. Іноді вибір робиться легше, іноді важче, проте він свідчить про спрямованість людини, її ціннісні орієнтації, способи взаємодії із світом та загальний рівень розвитку. Вибір також може бути більш чи менш усвідомлюваним. Опиняючись віч-на-віч перед екзистенційною тривогою небуття, людина відчуває потребу у своїй реалізації, життєствердженні – отже, постає перед вибором свого місця в навколишній дійсності. Схиляючись до того чи іншого виду діяльності, надаючи перевагу тому чи іншому оточенню, цілеспрямовано плануючи своє життя, людина здійснює вибір. Життєвий вибір вбирає в себе всі ці результати самопізнання.

Життєвий вибір не зводиться лише до поняття “я хочу”, проте і не диктується цілковито обставинами життя. Він передбачає активне функціонування оцінно-моральної системи особистості – аналіз і порівняння, надання переваги одному з можливих варіантів і вирішення про використання особистісних ресурсів, реалізацію людської свободи і самостійності в рішеннях і діях як необхідної умови ефективного життєздійснення [8, с. 94].

Стоячи перед проблемою вибору, людина насамперед хоче знати, наскільки правильним він буде. Вона бажає

застрахуватися від помилки. При цьому рівень розвитку людини, до структури якого входить рівень освіти, здатність до рефлексії та життєвий досвід і життєва компетентність, є одним із визначальних чинників ефективного вибору. Життєвий вибір є і деяким результатом розвитку, і відображенням самого розвитку, розвитку людської особистості, вираженням особистої причетності індивіда до суспільного життя, історії та культури [8, с. 20].

У ключових життєвих ситуаціях правильний чи неправильний вибір може вплинути на весь подальший хід життя як її, так і найближчого оточення. Предметом життєвого вибору може стати будь-яка сфера життєдіяльності особистості й навіть життя в цілому [8, с. 95]. Це стосується також питання обрання життєвої стратегії. Особливість стратегії полягає ще й у тому, що за ефективною життєвою стратегією проблемність та напруженість особистісних виборів спадає, оскільки загальна лінія поведінки вже є обраною. Тож вибір і життєва стратегія є взаємозумовлюючими поняттями. Стратегія передбачає вміння приймати рішення. Власне, її суть і полягає у визначенні основних способів вирішення життєвих завдань [1, с. 291].

Вибір може здійснюватися як на рівні стратегічного планування життя, так і між рівнями стратегічної та оперативної діяльності людини. Стратегія реалізується не як цілісне утворення, а знаходить своє втілення в оперативному рівні орієнтації індивіда – “тактиці життя”. Проте реалізація оперативної орієнтації не завжди є найоптимальнішим шляхом стратегічного забезпечення. У такому разі особа повинна віддати перевагу тому, що краще для “тепер” чи тому, що краще для “майбутнього”. Часто проблема вибору за таких обставин обтяжується соціальними умовами існування – у кризовому суспільстві людина не володіє достатнім інструментарієм та гарантіями для стабільного прогнозу майбутнього, тому вимушена віддавати перевагу задоволенню потреб нагальних, упускаючи можливість успішного самоздійснення в майбутньо-

му. У будь-якому разі незалежно від того, чи вибір сто-сується загальної спрямованості життя чи є ситуативним, він як процес зачіпає практично всі підструктури особистості й складається з низки компонентів:

- вироблення внутрішньої позиції, особистісного ставлення до об'єктивних умов, обставин;
- зіставлення можливих позитивних і негативних наслідків вибору, передбачення їх результатів;
- визначення життєвої перспективи особистості й вироблення життєвих планів;
- визначення практичної лінії поведінки і перебудова системи поведінкових установок та стереотипів відповідно до прийнятих рішень [8, с. 96].

Ситуація вибору пред'являє до особи вимоги мобілізації внутрішніх ресурсів, а тому є передумовою систематизації та структурної організації набутого досвіду, знань, власних ціннісних переконань.

З поняттям життєвого вибору тісно пов'язаний феномен самовизначення особистості. Життєвий вибір є найбільш парною та універсальною категорією щодо категорії самовизначення. Пошук себе є синонімом соціального та морального самовизначення, центром якого є життєвий вибір. Феномен самовизначення виникає в тому випадку, коли поведінка особистості визначається не безпосереднім впливом середовища і не індивідуальними якостями навіюваності (ненавіюваності), а прийнятими суб'єктом цілями та завданнями діяльності, стійкими ціннісними орієнтаціями, котрі особистість захищає, навіть попри тиск середовища, обставин і соціального оточення [5, с. 9]. Самовизначення – творча, складна і тривала робота над становленням власної особистості, це переборювання себе, вибір одних можливостей і відмова від інших, самообмеження заради вищої цілі [5, с. 19].

Життєві стратегії будуються на основі знаходження свого “Я” особистістю й водночас включені в його процес. Основою творчого пошуку в житті є активні життєві стра-

тегії. Вузлами ж самовизначення є ті моменти, коли особа здійснює життєвий вибір, тобто приймає і реалізує на практиці рішення щодо кардинальних проблем власного життя. У процесі самовизначення виділяють три етапи: самопізнання, самовиховання і власне самовизначення [5, с. 20].

Вибір найкращого напряму життєдіяльності невіддільний від життєвої компетентності людини. Компетентність виступає передумовою та гарантією ефективного вибору, самовизначення, напрямів та шляхів самореалізації. Вона також дає можливість вибудувати тривалу, реалістичну та оптимістичну особистісну перспективу. Все це в комплексі є основою для побудови життєвої стратегії.

Життєва компетентність є складним утворенням, до структури якого входять знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв’язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме і відповідальне ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей [3, с. 9].

Компетентність розподіляється на види залежно від сфер, яких вона стосується – комунікативна, професійна, соціальна, інформаційна і т.п. Людина може бути компетентною в одних питаннях, проте неспроможною в інших. Обираючи життєву стратегію, індивід передусім виходить з основ того, у чому він найкраще орієнтується. Високий рівень життєвої компетентності в усіх сферах дає людині можливість для кращого бачення майбутнього, швидшого і ефективнішого досягнення цілей та планів. Проте водночас набуття цієї компетентності є залежним від уже отриманого досвіду людини, тому збільшується з віком. Проблема соціального плану полягає в тому, що важливі життєві вибори людина змушена робити в молодому віці, маючи великий потенціал часу, проте обмаль життєвого досвіду.

Окрім життєвого досвіду, чинниками впливу на зростання компетентності є насиченість життя, сприйняття

людиною свого досвіду. Прислів'я “що нас не вбиває – те робить сильнішим” якраз вказує на те, що спокійне, розмірене життя, за якого людину оберігають від проблем, не висувають вимог щодо активізації – не сприяє виробленню її самостійності та зростанню компетентності.

Звертаючись до проявів життєвої компетентності, можна виокремити її у зовнішньому, соціальному та у внутрішньому сенсах.

Зовнішнім виявом компетентності людини у певній сфері є набуття нею статусу, отримання ролей, соціальних позицій. Водночас статус і ролі можуть виконувати лише формальну функцію, не відповідаючи істині.

Внутрішнім показником компетентності є впевненість у своїх силах, адекватність їх оцінки, володіння потенціалом для досягнення успіху.

До структури життєвої компетентності входять:

- уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях;
- здатність обирати адекватні та ефективні способи розв'язання життєвих проблем;
- знання своїх особистих якостей, достоїнств і недоліків;
- здатність до самовдосконалення та самозмін;
- здатність розуміти та правильно оцінювати інших людей, встановлювати з ними адекватні способи спілкування, проявляти толерантність у стосунках;
- вміння керувати собою та обставинами свого життя [3, с. 169].

Життєва компетентність висуває вимоги до самостійного прийняття рішень, стійкості до протидії, високого рівня розвитку емоційно-вольової сфери.

У свою чергу життєва некомпетентність проявляється у життєвій невлаштованості, зумовленій невмінням налагодити свій побут та будувати гармонійні стосунки з своїм оточенням, невміння жити в колі людей, переборювати труднощі [3, с. 173].

Передумовою життєвої і насамперед соціальної та комунікативної компетентності особи є успішність її соціаліза-

ції, яка й визначає рівень адаптованості до соціуму, здатність до налагодження позитивних соціальних зв'язків. Соціалізація є інтеграцією індивіда у соціум за допомогою засвоєння системи соціокультурних норм та цінностей. Вона охоплює всі сфери життя людини – від особистісної до професійної. Відбуваючись на трьох рівнях (адаптація, соціально-психологічна інтеграція, індивідуалізація), соціалізація задає ритм соціальної активності людини.

Соціалізація як процес триває впродовж усього життя, проте на початкових його етапах відбувається цілеспрямований вплив на людину з боку найближчого оточення. У пізніші його періоди вона вже самостійно визначає свою соціальну активність.

Успішність соціалізації в дитинстві та юнацькому віці є важливою передумовою формування індивідом активних, соціально орієнтованих життєвих стратегій.

Отже, можна підсумувати, що життєві стратегії є складними полісистемними утвореннями особистості, в основі яких потреба у віднаходженні найбільш ефективних способів самоздійснення. Життєві стратегії спрямовані на тривалий час, що виявляється у побудові життєвої перспективи, виборі шляхів самоздійснення, самовизначенні, особливостях самореалізації та життєвій компетентності людини. При цьому дані чинники є детермінованими суспільними процесами, соціокультурними особливостями середовища перебування людини. Аналіз сутності й особливостей формування життєвих стратегій вказує на те, що кожна життєва стратегія у своїй основі спрямована на забезпечення задоволеності життям людиною та її психічне і соціальне благополуччя. Суспільство, даючи людині певні можливості для набуття компетентності, здійснення вибору, бачення перспективи, соціальної адаптації – зумовлюватиме й певні особливості у побудові життєвих стратегій. Тип життєвої стратегії кожного члена суспільства, складаючись у загальну сукупність, утворюватиме переважаючі типи життєвих стратегій у даному соціумі.

Вивчення феномену життєвих стратегій залишається важливим напрямом соціологічних досліджень, потребує подальших теоретичних напрацювань та доповнень.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К. : Наук. думка, 1988. – 144 с.
3. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посібник / за ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
4. Злобіна О.Г. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О.Г.Злобіна, В.А.Тихонович. – К. : Стилос, 2001. – 237 с.
5. Мартынюк И.О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи / И.О.Мартынюк. – К. : Наук. думка, 1993. – 116 с.
6. Мдивани М.О. Методика исследования жизненной стратегии личности / М.О.Мдивани, П.Б.Кодесс // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 146–150.
7. Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности: поиск альтернатив / Т.Е.Резник, Ю.М.Резник. – Вып. 2. – М. : Деловое содействие, 1995. – С. 100–105.
8. Соболева Н.И. Мировоззрение и жизненный выбор личности / Н.И.Соболева. – К. : Наук. думка, 1989. – 120 с.
9. Психология смысла жизни: Смысл жизни: статьи / О.С.Васильева, Е.А.Демченко // Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О.С. Васильева, Е.А. Демченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lifekeys.jinonet.ru/Smysl/smysl-2.htm>10. Иванова В.В. Общие вопросы самосознания личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/ivanov01/txt05.htm>